

929.532(497.543)''1750/1850''
275(497.543)

Primljeno: 5. 2. 2024.

Prihvaćeno: 12. 4. 2024.

Izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.22586/pp.v43i66.29927>

Eldina Lovaš*

Dubravka Božić Bogović**

Nesretni smrtni slučajevi i nasilna smrt u matičnim knjigama umrlih reformiranoga stanovništva u južnoj Baranji (1750. – 1850.)***

U radu se na temelju podataka iz matičnih knjiga umrlih deset južnobaranjskih reformiranih crkvenih općina (Bilje, Karanac, Kamenac, Kotlina, Kneževi Vinogradi, Kopačevo, Lug, Vardarac, Suza, Zmajevac) analiziraju nesretni smrtni slučajevi i nasilna smrt između 1750. i 1850. godine. Primjenom kvantitativne, kvalitativne i statističke metode u obradi podataka utvrdit će se vrste i učestalost nesretnih smrtnih slučajeva, njihov sezonski karakter te dobna i spolna struktura preminulih. Na temelju upisa o nasilnoj smrti u matičnim knjigama umrlih prikazat će se zastupljenost ubojstava u spomenutim reformiranim zajednicama, kao i načini na koji su počinjena.

Ključne riječi: nesretni smrtni slučajevi, nasilna smrt, matične knjige umrlih, južna Baranja, 18. stoljeće, 19. stoljeće

---

* Eldina Lovaš, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, A. Starčevića 8, 35 000 Slavonski Brod, Republika Hrvatska, E-mail adresa: eldina.lovas@gmail.com

** Dubravka Božić Bogović, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, 51 000 Rijeka, Republika Hrvatska, E-mail adresa: d.bozic@uniri.hr

*** Ovaj rad je nastao u sklopu istraživačkog projekta „Izvori za povijest Istočne Hrvatske” (IPIH, 380-01-02-23-42) koji se provodi na Hrvatskom institutu za povijest, Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje i financira se sredstvima fonda NextGenerationEU.

Uvod

Za razliku od relativno dobro istražene povijesti reformacije na području današnje Baranje,¹ ali i Slavonije,² različiti vidovi povijesti tamošnjega stanovništva reformirane vjeroispovijesti nisu pobudili veći istraživački interes među povjesničarima. To dokazuje mali broj objavljenih monografija³ i znanstvenih radova, među kojima brojnošću prednjače oni tematski vezani za društvenu i demografsku povijest stanovništva južnobaranjskih reformiranih crkvenih općina u 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća.⁴

Izvori o reformiranim južnobaranjskim žiteljima različite su provenijencije. Dio njih nastao je provođenjem različitih popisa prema uredbama državne vlasti (1766., 1785., 1824.),⁵ dio je sačuvan u crkvenim evidencijama, među kojima se

¹ Iz bogate literature o povijesti reformacije na području današnje hrvatske Baranje izdvajaju se samo pojedini naslovi: Jasmin Milić, *Kalvinski kanoni iz Kneževih Vinograda. Kalvinski dokument iz 1576. godine* (Osijek: Protestantska reformirana kršćanska crkva u Republici Hrvatskoj; Reformatska crkvena općina Kneževi Vinogradi, 2006); Stanko Andrić, „A Protestant Letter and its Catholic Interpreters: Michael Starinus's Pastoral Report from 1551 and its Echo in Croatian Historiography”, u: *The Reformation in the Croatian Historical Lands: Research Results, Challenges, Perspectives*, ur. Zrinka Blažević, Stanko Jambreč i Nataša Štefanec (Zagreb: Biblijski institut; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Visoko evanđeosko teološko učilište u Osijeku, 2015), 109-120; Stanko Jambreč, *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu* (Zagreb: Srednja Europa; Biblijski institut, 2013), 162-198; Károly Lábadi, *Egyházak Alsó-Baranyában és Szlavóniában* (Eszék: Hun Cro Média-központ, 2012), 65-177; Judit Borsy, ur., *Reformáció a Dél-Dunántúlon* (Pécs; Kaposvár; Szekszárd: Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára; Somogy Megyei Levéltára; Tolna Megyei Levéltára, 2019).

² Među ostalim vidi: Jasmin Milić, *Kalvinizam u Hrvata s posebnim osvrtom na reformiranu župu Tordinci: 1862. – 1918.* (Tordinci; Novi Sad: Protestantska reformirana crkvena općina, 2005); Lábadi, *Egyházak Alsó-Baranyában és Szlavóniában*, 178-204; Stanislav Marijanović, „Reformacijski pokret i protestantska književnost u Slavoniji i Baranji za turske vladavine”, *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 27 (1998), br. 46-47: 301-309.

³ Denis Njari, *Mađari istočne Slavonije od 1702. do 1831. Stanovništvo Hrastina, Laslova, Koroda i Retfale prema popisima stanovništva i crkvenim maticama* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2018); Dubravka Božić Bogović, Eldina Lovaš, *Stanovništvo reformirane vjeroispovijesti u južnoj Baranji 1750. – 1850.* (Slavonski Brod; Osijek: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Mađarsko kulturno društvo „Népkör”, 2019).

⁴ Eldina Lovaš, „Hitélet a Délvidéken: A csúzai és a laskói gyülekezet a presbiteri gyűlések jegyzőkönyveiben”, *Délvidéki Szemle* 9 (2022), br. 1-2: 41-52; Dubravka Božić Bogović, „Demografski pokazatelji u matičnim knjigama umrlih za naselja uz Kopački rit u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća”, *Podravina* 17 (2018), br. 33: 106-116; Eldina Lovaš, „Reformirano stanovništvo Zmajevca u prvoj polovici 19. stoljeća (1827.-1850.)”, *Scrinia Slavonica* 16 (2016), br. 1: 165-198; Dubravka Božić Bogović, Eldina Lovaš, „Demografski pokazatelji u matičnim knjigama umrlih reformirane župe Vardarac u 18. stoljeću”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 32 (2014), br. 1: 171-198.

⁵ Vidi: Stjepan Sršan, prir., *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2002); Stjepan Sršan, *Baranja* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 1999).

ističu katoličke (1729., 1738., 1757., 1782., 1810., 1829., 1845.)⁶ i reformirane (1817.) kanonske vizitacije,⁷ a dio izvora, kao što su zapisnici prezbiterskih vijeća, rezultat je bilježenja društvenoga i vjerskoga života pojedine crkvene općine kao svojevrsne samorefleksije zajednice o događajima u njoj.⁸ Najviše demografskih podataka o stanovništvu sadržavaju matične knjige, u kojima se od sredine 18. stoljeća počinju bilježiti podaci o rođenima, vjenčanima i umrlima.

Za područje južne Baranje sačuvane su matične knjige svih deset protestantskih crkvenih općina (Bilje, Kamenac, Karanac, Kneževi Vinogradi, Kopačevo, Kotlina, Lug, Suza, Vardarac, Zmajevac). Njihovo je vođenje započelo u različito vrijeme, no dio izvora samo je djelomično sačuvan (npr. podaci o biljskom i zmajevačkom stanovništvu mogu se pratiti od 1827. godine). Posebno je zanimljivo promatrati upise u matičnim knjigama umrlih južnobaranjskoga reformiranog stanovništva kad je riječ o nesretnim smrtnim slučajevima i nasilnoj smrti, jer su pastori u svim mjestima često detaljno opisivali uzrok nastupanja smrti, nerijetko navodeći i sudionike i/ili počinitelje, pa su pogodni za analizu i prikaz trendova najzastupljenijih smrtnih slučajeva te vrste u promatranome razdoblju. Bogatstvo i vrijednost spomenutih izvora temelji se na dužim opisima smrti s detaljnim bilježenjem okolnosti njihova nastanka. Stoga je cilj rada na temelju podataka iz matičnih knjiga umrlih tih crkvenih općina, primjenom kvantitativne, kvalitativne i statističke metode, istražiti nesretne smrtno slučajeve i nasilnu smrt među južnobaranjskim protestantskim žiteljima od 1750. do 1850. godine.

Zahvaljujući detaljnom bilježenju okolnosti smrti analiza će dati djelomičan uvid u svakodnevicu južnobaranjskih reformiranih zajednica, a bilježenje podataka o dobi i spolu preminulih omogućit će uvid u različite rizike kojima su, po pitanju nesretnih i nasilnih smrti, bile izložene pojedine skupine stanovnika. Sezonska raspodjela smrtnosti odgovorit će na pitanja vezana za uzroke nesretnih smrti u kontekstu specifičnih radnih ili okolišnih uvjeta. Može se pretpostaviti da će upisi u matičnim knjigama umrlih potvrditi tradicionalni ruralni karakter navedenih južnobaranjskih zajednica i da će se pokazati razlika po dobi i spolu vezano za uzroke te frekvenciju uzroka smrti, kao i izrazita sezonalnost za pojedine smrtno slučajeve. Dobiveni rezultati analize usporedit će se s dostupnim podacima iz prethodnih istraživanja vezanih za smrtnost južnobaranjskih katolika, kalvina u Slavoniji i katolika brodskega područja.

⁶ Vidi: Stjepan Sršan, prir., *Kanonske vizitacije*, knj. I: *Baranja 1729. – 1810.* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku; Biskupija Đakovačka i Srijemska, 2003); Stjepan Sršan, prir., *Kanonske vizitacije*, knj. II: *Baranja 1829. – 1845.* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku; Biskupija Đakovačka i Srijemska, 2004).

⁷ Vidi: Dániel Keresztes, Ede Hamarkay, ur., „*A bizalom pecsétje alatt*”. *Két püspöki vizitáció (1817 és 1885) és legújabb kori levéltári dokumentumok*, sv. I (Budimpešta: Exodus, 2004).

⁸ Dosad su objavljeni zapisi prezbiterskih vijeća sela Lug, vidi: Eldina Lovaš, prir., *A laskói presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei 1804 és 1865 között = Zapisnici prezbiterskih vijeća Lug između 1804. i 1865. godine* (Budimpešta; Osijek: Exodus; Državni arhiv u Osijeku, 2018).

Obilježja južnobaranjskih reformiranih crkvenih općina i njihovih stanovnika u 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća

Osnivanje reformiranih crkvenih općina na području južne Baranje kao dijela Ugarskoga Kraljevstva seže u 16. stoljeće, što dokazuje djelovanje istaknutih reformatora (npr. Mihaela Starina,⁹ Stjepana Kiša Segedinca¹⁰) na tome prostoru. Podatke o približnom vremenu njihova osnutka sadržava i kanonska vizitacija superintendanta Gábora Báthorija, koji je 1817. posjetio baranjske (Bilje, Kamenac, Karanac, Kneževi Vinogradi, Kopačevo, Kotlina, Lug, Suza, Vardarac, Zmajevac) i slavonske (Hrastin, Korođ, Laslovo, Retfala) reformirane zajednice, navodeći na početku svake vizitacije podatak o osnutku te kratku povijest. Na temelju dostupnih izvora i dosadašnjih istraživanja može se zaključiti da prvi zapisi o postojanju zajednice reformiranih u Bilju, Karancu, Kneževim Vinogradima, Kopačevu, Lugu, Suzi, Vardarcu i Zmajevcu datiraju iz 16. stoljeća, u Kamencu iz 17. stoljeća (prvo filijala Karanca,¹¹ a od 1792. godine samostalna župa), a u Kotlini iz 18. stoljeća, iako se prvi zapis o djelovanju pastora Mihályja javlja već u 60-im godinama 17. stoljeća.¹²

Iz komorskoga popisa beljskoga i dardanskoga vlastelinstva iz 1766. i 1767.¹³ ocrtavaju se njihova obilježja. Očito je da su Kamenac, Kopačevo, Kotlina, Lug, Suza i Vardarac bili monokonfesionalna i monoetnička naselja s mađarskim kalvinskim stanovništvom, dok je u Bilju, uz pretežito kalvinsko stanovništvo, živio i manji broj katolika.¹⁴ Slično je bilo i u Zmajevcu, gdje je suživot ostvarivalo katoličko njemačko i mađarsko kalvinsko stanovništvo, dok su u Kneževim Vinogradima živjeli pripadnici triju etnika (Nijemci, Mađari, Rašani) i triju konfesija (katolici, kalvini, pravoslavci).¹⁵ Spomenuta su obilježja, osim u Kotlini, gdje je došlo do povećanja broja katoličkoga stanovništva, ostala nepromijenjena do sredine 19. stoljeća, što je vidljivo iz popisa provedenih 1785. i 1824. godine.¹⁶

Prvi podaci o broju kalvina u južnoj Baranji nastali su nekoliko godina nakon oslobođenja toga područja od osmanske vlasti, kad je 1695. godine evidentirano

⁹ Najsustavniji Starinov životopis: László Keveházi, „A keresztség hírdetni kezdtem”. *Sztárai Mihály élete és szolgálata* (Budapest: Luther Kiadó, 2005).

¹⁰ Vidi: Stanko Jambreč, „Stjepan Kiš Segedinac (1505-1572) – Baranjski reformator europskoga utjecaja”, *Kairos* 6 (2012), br. 1: 103-123.

¹¹ Sršan, *Baranja*, 194.

¹² Keresztes, Hamarkay, „A bizalom pecsétje alatt”, 93, 25, 133, 103, 176, 112, 190, 144, 160.

¹³ Na području beljskoga vlastelinstva bili su Bilje, Kamenac, Kneževi Vinogradi, Kopačevo, Kotlina, Vardarac, Lug, Suza i Zmajevac, a Karanac je pripadao dardanskom vlastelinstvu.

¹⁴ Sršan, *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje*, 39, 44, 47, 53, 62, 65, 25.

¹⁵ Sršan, *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje*, 68, 40.

¹⁶ O tome vidi više: Sršan, *Baranja*, 41, 52, 59, 65, 130, 144, 151, 156, 161, 193-194; Sršan, *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje*, 107, 110, 111, 112-114.

ukupno 110 kućedomaćina u Bilju, Kopačevu, Lugu i Vardarcu, čineći gotovo polovicu (47,67%) svih popisanih.¹⁷ U 18. stoljeću postupno se povećava broj mađarskoga kalvinskog stanovništva, a taj će se trend nastaviti do kraja promatranoga razdoblja. Popis iz 1713. u deset naselja donosi ukupno 160 kućedomaćina, a njihov daljnji znatniji rast na području beljskoga vlastelinstva posljedica je naseljavanja između 1712. i 1724. godine,¹⁸ što potvrđuju zapisnici kanonskih vizitacija i popisi iz druge polovine 18. i prve trećine 19. stoljeća. Među njima najviše podataka o broju stanovnika po vjeroispovijesti u spomenutim naseljima donosi katolička kanonska vizitacija iz 1829. godine, a zahvaljujući njoj moguće je izračunati udio kalvina u ukupnom stanovništvu po naseljima.

Tablica 1. Broj stanovnika prema vjeroispovijesti u južnobaranjskim naseljima (1829.)¹⁹

Naselje	rimokatolici	kalvini	luterani	pravoslavci	židovi	N	% (kalvini)
Bilje	550	467	6	0	0	1023	45,65
Kamenac	4	151	0	0	0	155	97,42
Karanac	295	1451	8	0	8	1762	82,35
Kneževi Vinogradi	600	300	0	590	0	1490	20,13
Kopačevo	28	1101	0	0	0	1129	97,52
Kotlina	73	218	0	0	0	291	74,91
Lug	30	1129	0	12	0	1171	96,41
Suza	59	555	0	0	0	614	90,39
Vardarac	26	785	0	6	0	817	96,08
Zmajevac	804	647	5	13	0	1469	44,04
<i>Ukupno</i>	2469	6804	19	621	8	9921	68,58

Tablični podaci dobro ilustriraju da je na području južne Baranje u 20-im godinama 19. stoljeća još uvijek postojalo pet naselja (Kopačevo, Kamenac, Lug, Vardarac, Suza) s obilježjem snažnoga kalvinističkog monokonfesionalizma. Njima se mogu pribrojiti Karanac i Kotlina s gotovo $\frac{3}{4}$ protestantskoga stanovništva. Najmanje su bili zastupljeni u Kneževim Vinogradima, gdje je udio katoličkoga (40,26%) i pravoslavnoga stanovništva (39,61%) bio znatno veći. Stanovništvo je u promatranome razdoblju karakterizirala zatvorenost, o čemu svjedoči i mali broj mješovitih brakova i brakova sklopljenih sa stanovnicima susjednih ili udaljeni-

¹⁷ Ive Mažuran, „Popis Darde i nekih naselja u Baranji 1695. odnosno 1698. godine”, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 1 (1991), br. 1: 21-25; Božić Bogović, Lovaš, *Stanovništvo reformirane vjeroispovijesti*, 31.

¹⁸ György Tímár, „Demografska povijest Baranje do 1910. godine”, u: *Zbornik radova Tri stoljeća „Belja”*, ur. Dušan Čalić (Zagreb; Osijek: JAZU; Zavod za znanstveni rad Osijek, 1986), 46-47.

¹⁹ Sršan, *Kanonske vizitacije*, knj. II, 7-8, 69, 99-100.

jih mjesta. Pripadali su tzv. tradicionalnom ruralnom društvu, u kojem je prednjačila poljoprivreda, samo se manji broj stanovnika bavio obrtom i trgovinom, a još je manji udio onih koji su živjeli od intelektualnoga rada, tj. obavljali bilježničke, učiteljske ili službeničke poslove, što potvrđuju i dodatne bilješke pastora u crkvenim maticama.²⁰ Pridržavanje i regulaciju društvenih normi kontroliralo je lokalno prezbitersko vijeće, koje je često donosilo i predlagalo rješenja za različite sporove: razvode, nesuglasice unutar obitelji, obiteljsko nasilje, prevaru i nedolično ponašanje, osiguravajući time moralan i uzoran način života pripadnika zajednice.²¹

Izvori: matične knjige umrlih reformiranoga južnobaranjskog stanovništva

Povijest vođenja matičnih knjiga u protestantskim zajednicama odvijala se drugačije nego u katoličkim jer su punopravnost u vođenju crkvenih knjiga dobile tek 1785. godine. Shodno tomu, podatke o njihovoj pastvi bilježili su katolički svećenici. Iznimka su bila samo ona mjesta u kojima je protestantima zakonom bilo omogućeno slobodno ispovijedanje vjere (tzv. *loca articularia*), o čemu svjedoče crkvene knjige evangelika s kraja 16. stoljeća na području današnje Slovačke (Bardejov, Banská Štiavnica).²²

U nekadašnjoj Baranjskoj županiji (današnje područje hrvatske južne Baranje) reformirane matične knjige sačuvane su od sredine 18. stoljeća. Najstarija sačuvana matična knjiga rođenih, umrlih i vjenčanih potječe iz crkvene općine Suze (1746. – 1850.),²³ slijede Kneževi Vinogradi (I. knj. 1748. – 1821., II. knj. 1821. – 1876.),²⁴ Karanac (I. knj. 1756. – 1802., II. knj. 1802. – 1852.),²⁵ Lug (1757. – 1817.),²⁶

---

²⁰ Božić Bogović, Lovaš, *Stanovništvo reformirane vjeroispovijesti*, 101-102.

²¹ Lovaš, „Hitélet a Délvidéken”, 46.

²² Kao nekadašnji dijelovi Ugarskoga Kraljevstva, ta se mjesta u mađarskoj literaturi navode kao Bártfa i Selmecbánya. István Tarsoly Kollega, Eleonóra Kovács, Gábor Vitek, *Genealógia 3* (Budapest: Tarsoly Kiadó, 2015), 15.

²³ HR – Reformatska crkvena općina Suza (dalje: Suza) – Župni ured (dalje: ŽU) – Matična knjiga rođenih, vjenčanih, umrlih (dalje: RVM) (1746. – 1850.).

²⁴ HR – Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAOS) – Zbirka matičnih knjiga (dalje: ZMK), 500.60.3.556, Kneževi Vinogradi, knj. I (1748. – 1821.); HR-DAOS-ZMK, 500.60.3.557, Kneževi Vinogradi, knj. II (1821. – 1876.).

²⁵ HR-DAOS-ZMK, 500.58.3.532, Karanac, knj. I (1756. – 1802.); HR-DAOS-ZMK, 500.58.3.533, Karanac, knj. II (1802. – 1852.).

²⁶ HR-DAOS-ZMK, 500.74.3.640, Lug (1757. – 1817.).

Kopačevo (1759. – 1851.),²⁷ Vardarac (1762. – 1867.)²⁸ i Kotlina (1789. – 1881.),²⁹ dok matične knjige Bilja, Kamenca i Zmajevca iz 18. stoljeća nisu sačuvane, a podaci o njihovom stanovništvu mogu se proučavati na temelju sačuvanih parica od 1827. godine.³⁰ Osim parica, koje sadržavaju prepisane podatke iz sve tri matične knjige po godinama u otisnutim obrascima, sve su crkvene knjige kombinacija triju matica: matične knjige rođenih, matične knjige vjenčanih i matične knjige umrlih, čiji se redoslijed vođenja i zapisivanja razlikuje po župama.³¹

U matičnoj knjizi umrlih redovito su bilježeni podaci o datumu smrti, datumu pokopa, prezimenu i imenu umrlog, prezimenu i imenu oca umrlog djeteta, prezimenu i imenu pokojnoga supružnika, dobi umrlog u satima, danima, tjednima, mjesecima i godinama, uzroku smrti i načinu pokopa (propovijed, pjevanje, učenje, zvonjenje). Osim osnovnih propisanih podataka, u matici se mogu pronaći i druge zabilježbe kao što su status i zanimanje ili karakteristike pojedinca. Različito i ponekad nedosljedno vođenje matica uzrokuje određena metodološka ograničenja prilikom analize podataka, koji zbog toga postaju pokazatelji određenih trendova, a ne apsolutno točni brojevi.

Problem je i način bilježenja uzroka smrti, koje pastor često navodi prema simptomima bolesti ili su previše poopćeni (npr. teška bolest, bolest, bolest koja je trajala dugo/kratko itd.), dok se u nekim upisima kao uzrok smrti navodi i trajanje neodređene vrste bolesti po danima, što je vidljivo iz sljedećih primjera: *Anna Beke* (17), supruga *Miklosa Piste*, preminula je nakon jednodnevne bolesti (1805.); *Ersébet Vátzi* (69), supruga *Miklosa Embera*, nakon šestodnevne bolesti (1822.), a *István Beretzka* (63), supruga *Éve Babartzi*, nakon sedmodnevne bolesti (1827.).³²

Pastori su u nekim slučajevima uzrok smrti povezivali s pokojnikovom naravi i načinom života. Karanački pastor József Zentha smatrao je da je uzrok smrti čizmara *Jánosa Pétera* njegova brbljava narav, uslijed čega su mu „oslabjele grudi

---

²⁷ HR – Reformatska crkvena općina Kopačevo (dalje: Kopačevo) ŽU-RVM (1759. – 1851.).

²⁸ HR-DAOS-ZMK, 500.140.3.1289, Vardarac (1762. – 1867.).

²⁹ HR-DAOS-ZMK, 500.66.3.579, Kotlina (1789. – 1881.).

³⁰ O reformiranim matičnim knjigama vidi detaljnije u: Božić Bogović, Lovaš, *Stanovništvo reformirane vjeroispovijesti*, 19-30. Izvori se čuvaju na različitim mjestima: u župnim uredima (Suza, Kopačevo), u Državnom arhivu u Osijeku (Kneževi Vinogradi, Lug, Vardarac, Kotlina) i u Arhivu Baranjske županije Mađarskoga nacionalnog arhiva: Mađarska (dalje: HU) – Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (dalje: MNL-BaML) – Református anyakönyvi másodpéldányok (dalje: RAM) – parice za Bilje: HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Bellye, ref. RVM (1827. – 1867.); za Kamenac: HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Kő, ref. RVM (1827. – 1867.); za Lug: HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Laskó, ref. RVM (1827. – 1867.); za Zmajevac: HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Vörösmart, ref. RVM (1827. – 1867.).

³¹ Tvrdo su ukoričene, pisane kurzivnom humanistikom, pretežito na mađarskom jeziku. U njima se pojavljuju tek manja oštećenja nastala probijanjem tinte ili fizičkim oštećenjem kao što je nedostatak rubova. O tome više: Božić Bogović, Lovaš, *Stanovništvo reformirane vjeroispovijesti*, 24-25.

³² HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

i pluća te je obolio od sušice” (1788.).³³ Pet tjedana stara *Eszter Hangya*, kći *Jánosa Hangye*, umrla je jer je „od rođenja neprestano plakala” (1828.);³⁴ 50-godišnja *Judith Pap*, supruga *Jósefa Vácziya*, preminula je zbog ludila (1811.).³⁵ Među uzrocima smrti navodi se i tuga, uzrokujući smrt 67-godišnjega *Jánosa Jakaba* starijega, izazvana sinovim odlaskom u vojsku i smrću supruge (1810.).³⁶ Pojedinci su umirali zbog uživanja u alkoholu, među kojima i 52-godišnji *Sámuel Faraho* zbog neumjerenosti u ispijanju rakije (1838.).³⁷

U pojedinim slučajevima pastori nisu mogli zabilježiti uzrok smrti jer su osobe pronađene mrtve. Tijelo 78-godišnjega *Andrása Faraha* starijega iz Kopačeva pronađeno je ispod stabla kruške, a preminuo je na povratku iz Osijeka (1833.).³⁸ Sedamdesetogodišnji stanovnik Bilja *János Balog* ležao je jedan dan mrtav dok ga sutra navečer nisu pronašli kod Podolja, a umro je putem, obavljajući neki posao za svojega gospodara, te je sahranjen u Suzi (1810.).³⁹ U matičnoj knjizi umrlih zabilježene su smrti i onih mještana koji su umrli i pokopani izvan mjesta prebivališta. Vojnik *Imre Palis* (20) stradao je u Kotoru (1815.), ali pastor ga je, zbog želje njegovih roditelja *Imre* i *Sare* da se za njega održi propovijed i u Vardarcu, zabilježio u crkvenu knjigu.⁴⁰

Nesretni smrtni slučajevi u južnobaranjskim matičnim knjigama reformiranoga stanovništva

U matičnim knjigama umrlih između 1750. i 1850. godine evidentirano je 12.485 preminulih, a za 68,95% upisanih naveden je ili opisan mogući/pretpostavljeni uzrok smrti, koji se mogu podijeliti u tri skupine: bolesti, nesretni smrtni slučajevi i nasilna smrt. Među njima su najbrojnije smrti uzrokovane bolešću, a kod manjega dijela žitelja zabilježeni su i uzroci smrti koji se mogu okarakterizirati kao nesretni slučajevi. Takvih je upisa u promatranome razdoblju, s različitom zastupljenošću po naseljima, bilo 247 (1,97%), a njihovu raspodjelu prikazuje grafikon 1.

³³ HR-DAOS-ZMK-500.58.3.532.

³⁴ HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

³⁵ HR-DAOS-ZMK-500.58.3.532.

³⁶ HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

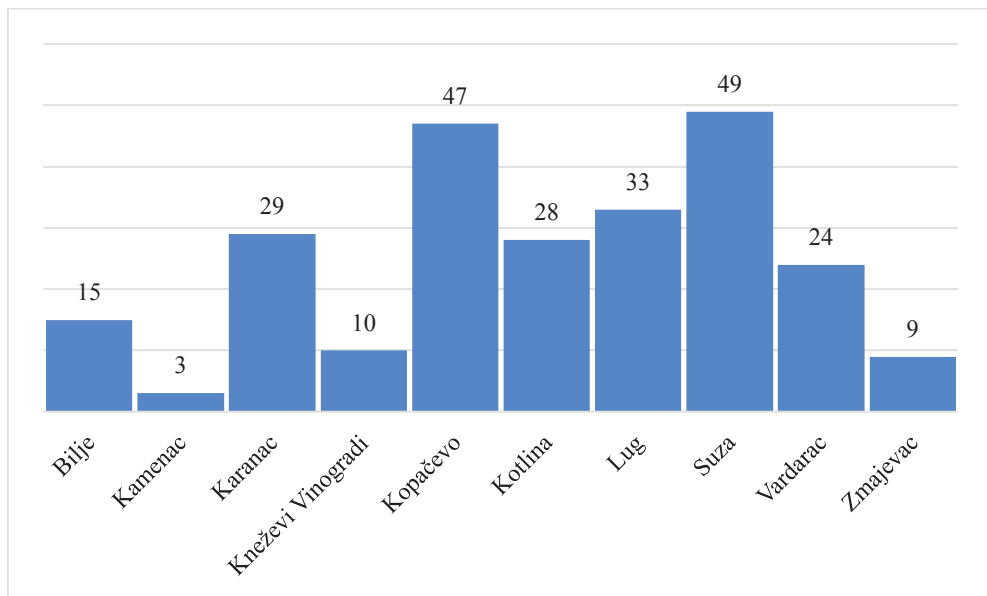
³⁷ HR-DAOS-ZMK-500.140.3.1289.

³⁸ HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.).

³⁹ HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁴⁰ HR-DAOS-ZMK-500.140.3.1289.

Grafikon 1. Broj nesretnih smrtnih slučajeva u južnoj Baranji po naseljima (1750. – 1850.)

Najviše nesretnih smrtnih slučajeva zabilježeno je u matičnoj knjizi umrlih u crkvenim općinama Suza, Kopačevo i Lug, čineći više od polovicu svih upisa. Dobiveni rezultati analize djelomično su posljedica ranoga postojanja podataka, koji se mogu kontinuirano pratiti već od sredine 18. stoljeća (Suza), a djelomično i veće koncentracije stanovništva u spomenutim naseljima: Kopačevo i Lug bili su najmnogoljudnija kalvinska naselja. Najmanje je zabilježenih slučajeva u Kneževim Vinogradima, Zmajevcu i Kamencu.⁴¹

Na temelju upisa pastorā u svim naseljima koji se mogu okarakterizirati kao nesretni smrtni slučajevi navode se gaženje, gušenje, naprezanje, nemar, nesretna smrt, smrt zbog životinje, oparotina, opekotina, ozljeda, pad i udarac, pad i utapanje, pad materijala/predmeta na osobu, pad osobe, požar, prignječenje, puknuće, slučajna smrt, smrzavanje, travar, trovanje, ubod, udar groma, udarac, ugriz životinje, uroci, utapanje i vatreno oružje, a njihovu raspodjelu i učestalost po naseljima prikazuje tablica 2.

⁴¹ Za dvije posljednje crkvene općine može se objasniti problemom kontinuiteta upisa: podaci se mogu pratiti tek od 1827. godine, dok je u Kneževim Vinogradima, gdje je bilježenje započelo već sredinom 18. stoljeća, broj kalvina u odnosu na katolike i pravoslavce bio znatno manji, pa je shodno tomu i udio pojedinačnih slučajeva bio niži.

Tablica 2. Vrste i broj nesretnih smrtnih slučajeva u južnoj Baranji po naseljima (1750. – 1850.)

Vrsta nesretnoga smrtnog slučaja	Bilje	Kamenac	Karanac	Kneževi Vinogradi	Kopačevo	Kotlina	Lug	Suza	Vardarac	Zmajevac	Ukupno	%
gušenje			1		1		1	2			5	2,02
naprezanje								1			1	0,40
nemar									1		1	0,40
nesretna smrt										1	1	0,40
smrt zbog životinje	1					2	3	4			10	4,05
oparotina					1						1	0,40
opekotina				1			2	1			4	1,62
ozljeda						2	5	1			8	3,24
pad i udarac				1							1	0,40
pad i utapanje									1		1	0,40
pad materijala na osobu	2	1	2	1	2			3	1		12	4,86
pad osobe	1		8	3	2	6	3	9	1		33	13,36
požar		2	5		3	2	3	3	1		19	7,69
gaženje								1			1	0,40
prignječenje	3		2		3	1	9	3	4	2	27	10,93
probadanje			1			1					2	0,81
puknuće				1							1	0,40
slučajna smrt				1	1			1	4	1	8	3,24
smrzavanje								1			1	0,40
travar							1				1	0,40
trovanje								1			1	0,40
ubod								1			1	0,40
udar groma					1		1				2	0,81
udarac				1	2			1		1	5	2,02
ugriz životinje			1	1	2			1			5	2,02
uroci						2					2	0,81
utapanje	7		8		29	11	5	15	11	4	90	36,44
vatreno oružje	1		1			1					3	1,21
Ukupno	15	3	29	10	47	28	33	49	24	9	247	100,00

Među nesretnim smrtnim slučajevima najviše je bilo utapanja. U većini slučajeva pastori su navodili poopćenu bilješku da se osoba utopila ili da se utapanje dogodilo u vodi. Za dio utopljenika zapisi sadržavaju mjesto i okolnosti stradavanja, pa se tako vidi da ih je najviše stradalo u bunaru i rijeci Dunavu. Oba su mjesta jednako zastupljena, a razlika među njima očituje se u dobnoj strukturi utopljenika. U bunarima su se utapala gotovo isključivo djeca do šeste godine života, najvjerojatnije tijekom igre u dvorištu kuće zbog izostanka roditeljskoga nadzora. Među 12 slučajeva utapanja djece, u tri slučaja iz Kotline očito se radilo o čedomorstvu jer je stradala dojenčad između drugoga i 18. dana života. Zaključak potkrepljuje to što se najvjerojatnije radilo o nezakonito rođenoj djeci (jedino se za njih ne navode podaci o očevu imenu).⁴² Shodno tomu, može se pretpostaviti da se njihovo ubojstvo nastojalo prikriti i prikazati kao nesretni smrtni slučaj. Djeca su često stradavala i u seoskim praonicama, a među njima i 20-mjesečna *Ersebeth Bako* (1776.) i šestogodišnji *István Tóth* (1841.) iz Suze.⁴³

U Dunavu su većinom stradavali muškarci mlađe i srednje životne dobi, a nesreća ih je zadesila tijekom posla, uglavnom u prenošenju tereta. *József Balog* iz Karanca, nepoznate životne dobi, utopio se uslijed vuče broda punog žita (1792.), a supruga *Istvána Keresztesa* (55) iz Kotline zbog propadanja kočije napunjene žitom (1796.).⁴⁴ U Dunavu se utopio i žitelj Vardarca *János Pete* zajedno s ocem *Jánosom* (1814.) te Zmajevčani *György Szebo* (1829.) i *István Kurutz* (1836.), čija tijela nikad nisu pronađena.⁴⁵ Do utapanja je dolazilo i zbog prirodnih nepogoda, nevremena i poplava. *Mihály Kis Szalai* (50) iz Kopačeva utopio se odlazeći po drva, a u povratku, „zbog jake struje, ispao je iz čamca” (1839.).⁴⁶ Poplave su bile karakteristične za područja u blizini velikih rijeka i močvara, a u južnoj Baranji u tome je prednjačilo selo Kopačevo, što potvrđuju podaci u matičnoj knjizi umrlih.⁴⁷ Kao mjesto utapanja navode se još i jezero, jama s vodom, Mali Dunav, zaleđena voda, tj. led i mlin, a njihovu učestalost po naseljima prikazuje tablica 3.

---

⁴² Utopili su se *István Kováts*, star 6 dana (1831.), *István Kováts*, star 2 dana (1834.), *Eva Tar* ili *Gaspár*, stara 18 dana (1840.). HR-DAOS-ZMK-500.66.3.579.

⁴³ Istu je sudbinu doživjela i trogodišnja *Éva Nemes* iz Suze, koja se utopila u praonici *Illésa Pape* u njegovu vrtu (1824.), kao i sestre *Ersébeth* (10) i *Susánna Pap* (12), utopivši se u Karancu (1807.), ali okolnosti utapanja nisu poznate. HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁴⁴ HR-DAOS-ZMK-500.58.3.532; HR-DAOS-ZMK-500.66.3.579.

⁴⁵ HR-DAOS-ZMK-500.140.3.1289; HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Vörösmart, ref. RVM (1827. – 1867.).

⁴⁶ Istu je sudbinu doživio i njegov suseljanin *István Czamai* (65), koji se utopio prenoseći drvo iz Baje (1846.). *Imre Czövek* (23) stradao je zbog nevremena kad mu se zbog siline vjetra, ne mogavši dovesti do obale, prevrnuo čamac (1842.). HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.).

⁴⁷ U blizini crkve u poplavi je stradao desetogodišnji *István Dömötör* (1821.) jer je ispao iz čamca. Žrtva poplave bila je i četrdesetogodišnja *Ester Cristof* (1835.). HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.).

Tablica 3. Mjesta utapanja u južnoj Baranji po naseljima (1750. – 1850.)

Mjesto utapanja	Bilje	Karanac	Kopačevo	Kotlina	Lug	Suza	Vardarac	Zmajevac	Ukupno	%
bunar		3	2	6		2			13	14,44
Dunav		1	2	1		2	3	4	13	14,44
jama s vodom			1						1	1,11
jezero		1							1	1,11
Karanac						2			2	2,22
Karoca						1			1	1,11
zaleđena voda (led)					2	2			4	4,44
Mali Dunav					1				1	1,11
kod mlina			1						1	1,11
nije navedeno		1	20	4	1	2	8		36	40,00
poplava			2						2	2,22
praonica						3			3	3,33
voda	7	2	1		1	1			12	13,33
Ukupno	7	8	29	11	5	15	11	4	90	100,00

Drugi najučestaliji uzrok nesretnoga smrtnog slučaja bio je pad osobe, što je zadesilo njih 33. Za većinu je zabilježeno samo da je riječ o padu s nekoga mjesta. Najviše ih je stradalo zbog pada s drveta, među kojima i *Andrásné Borhi* (30) iz Karanca, koja je pala s dudova stabla (1795).⁴⁸ Drugo najučestalije mjesto pada bio je bunar, što se pokazalo kobnim za osam osoba. *Sára Fülöp* (8) iz Suze upala je u bunar u učiteljevu dvorištu (1787.), međutim zbog zaokupljenosti mještana obnovom crkvenoga tornja i radovima na crkvi njezin pad nije uočen na vrijeme.⁴⁹ Istu su sudbinu doživjeli i *Juliánna Kováts Tóót* (12) iz Karanca (1799.) i *Ádám Mészáros* (2,5) iz Suze (1824.). *Juliánnin* pad uočen je na vrijeme, ali je ipak preminula zbog zadobivene ozljede udarivši glavom u željeznu kantu u bunaru. Brzo su izvukli i *Ádáma*, kojega je pastor neuspješno pokušao oživjeti „na sve načine koje je poznao iz znanstvenih knjiga”.⁵⁰ Padovi su se događali i tijekom obavljanja posla i putovanja. Zabilježeno je da su dvije osobe pale s kočije, a po jedna s kreveta, krova, podzidane obale, tavana, uzvisine i u podrumu. Zbog

⁴⁸ HR-DAOS-ZMK-500.58.3.532. – Slično su skončali i stanovnici Suze. *István Mikola* (25) slomio je vrat nakon pada s nepoznatoga drveta, *Ferencz Pasza* (13) umro je od posljedica pada s trešnje (1834.), a za *Miklósa Hangu* (66) navodi se da je pao s trešnje doživjevši moždani udar (1848.). HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁴⁹ HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁵⁰ HR-DAOS-ZMK-500.58.3.532; HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

posljedice pada u vruću vodu i zadobivenih opekotina u Lugu je preminuo neimenovani sin *Istoka Kisa Miske* (1759.).⁵¹ U Kopačevu je *Éva Dömse* (5) upala u vatru (1820.), a *Mihály Húber* (2) iz Kotline pao je zbog „straha” (1823.).⁵²

Treći najučestaliji uzrok nesretnoga smrtnog slučaja bilo je prignječenje. Od toga je stradalo 27 osoba, većinom uslijed prevrtanja kočije tijekom putovanja (sedam slučajeva). *Sára Török* (49) iz Luga doživjela je nesreću između Kneževih Vinograda i Kamenca, a umrla je osam mjeseci poslije zbog posljedica nesreće (1766.).⁵³ *Ersébeth Lázi* (49) iz Suze stradala je u prevrtanju kočije pune vina na putu prema Osijeku (1789.), a istu je sudbinu doživio i njezin sumještani *Imre Csányi* (39), kojega je prignječila kočija puna ribe prevrnuvši se kod Čibogata na putu za Pečuh (1846.).⁵⁴ Do prignječenja je dolazilo i tijekom obavljanja poslova u mlinu (četiri slučaja) i šumskoga rada (dva slučaja). Troje ljudi stradalo je zbog prignječenja uzrokovanih odronom zemlje, među kojima i *Dávid Tsomor* (38) iz Zmajevca, na kojega se srušila zemlja tijekom rada u bunaru (1842.).⁵⁵ Nepažnjom i nebrigom majki prignječeno je sedam dojenčadi.⁵⁶ *Sándora Palágyija* (16) iz Vardarca prignječilo je kolo (1841.), a za tri osobe ne navodi se uzrok.⁵⁷

U požaru ili zbog posljedice požara stradalo je 19 Baranjaca. Većinom su pastori navodili poopćenu bilješku da je osoba „izgorjela”, a u rijetkim su slučajevima opisivali okolnosti stradavanja. *Janos Fejes* (73) iz Kopačeva preminuo je četiri tjedna nakon zadobivenih ozljeda u noćnom požaru koji je zahvatio njegovu kolibu dok je čuvao svinje (1822.).⁵⁸ Sličnu su sudbinu doživjeli *István Kerekes* (70) iz Suze (1831.) i njegov sumještani *János Bíró* (17), koji je noću izgorio u kolibi na brdu, a ostaci su mu pronađeni u pepelu, pa je sahranjen na mjestu stradanja (1840.). Nedugo nakon njegove smrti pojavila se sumnja da je ubijen zbog hrane i odjeće, a da je počinitelj sam zapalio kolibu.⁵⁹

---

⁵¹ HR-DAOS-ZMK-500.74.3.640.

⁵² HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.); HR-DAOS-ZMK-500.66.3.579.

⁵³ HR-DAOS-ZMK-500.74.3.640.

⁵⁴ HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁵⁵ HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Vörösmart, ref. RVM (1827. – 1867.).

⁵⁶ *Anna Ats* (1767.) i *Judith Mezei* (1841.) iz Luga stradale su zbog majčina prekomjernoga uživanja alkohola. *Juliánu Ács* iz Luga zgnječila je majka „u teškoj bolesti” (1830.), a *János Karakas* iz Vardarca stradao je tijekom noći (1815.). HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Laskó, ref. RVM (1827. – 1867.); HR-DAOS-ZMK-500.140.3.1289.

⁵⁷ HR-DAOS-ZMK-500.140.3.1289.

⁵⁸ HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.).

⁵⁹ HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.). – *Juliánna Farkas* (12) izgorjela je u kući u Kotlini (1850.), a sin *Istvána Gazdike* nepoznate životne dobi iz Luga „izgorio je u odjeći” (1762.), kao i *János Hangya* (4) iz Suze (1847.). HR-DAOS-ZMK-500.66.3.579; HR-DAOS-ZMK-500.74.3.640; HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

Padovi predmeta/materijala na ljude također su znali biti kobni. Najviše se stradavalo zbog pada drveća (osam slučajeva). Tijekom šumskoga rada drveće je usmrtilo *Istvána Kontru* (35) iz Bilja (1831.) i *Sándora Fejesa* (19) iz Kneževih Vinograda (1849.), a grana *Árona Karakasa* (49) iz Vardarca (1838.).⁶⁰ *Josef Borko* (24) iz Kopačeva stradao je noseći drvo na ramenu, koje mu je, kad se poskliznuo na ledu, palo na glavu (1840.). Njegov sumještanin *István Laskai* (21) poginuo je odmarajući se ispod isječenoga stabla pokraj Drave u karanačkoj šumi (1841.).⁶¹ Radeći na novom biljskom mostu, *Mihály Szilágyija* (22) iz Suze usmrtila je greda (1838.), dok se na *Sándora Mátéja* (21) i *Jánosa Diona* (43) iz Suze srušilo brdo: prvi je stradao 1840., a drugi osam godina poslije.⁶² Zabilježene su i smrti od ugriza bijesnih životinja.⁶³

Da je rad s teglećim životinjama mogao završiti kobno dokazuje velik broj nesreća s konjima, ali su zabilježena i stradavanja od bika i nerasta. Većinom su pojedinci stradali jer su ih zgazili ili udarili konji tijekom putovanja, rada ili nakon pada iz sedla (šest slučajeva). Bivšega vojnika, husara *Mihály Csányija* (25) iz Luga, ozlijedio je konj pavši na njega (1838.), *János Csomor* (54) iz Suze stradao je u ritu jer su mu podivljali konji, a u matičnoj je knjizi zabilježeno da su na isti način stradali i sinovi njegove supruge iz prvoga braka (1836.).⁶⁴ *Jánosa Kovátsa* (3) iz Kotline usmrtilo je bik s jarmom (1843.), a njegova sumještanina *Istvána Mózes*a (45) nerast *Danija Székelyhídija* (1845.).⁶⁵

Dobiveni podaci analize o vrsti i učestalosti nesretnih smrtnih slučajeva mogu se djelomično usporediti s podacima o južnobaranjskom katoličkom stanovništvu u 18. stoljeću, katoličkom stanovništvu brodskoga područja s kraja 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća i reformiranom mađarskom stanovništvu u istočnoj Slavoniji u drugoj polovini 18. i prvoj trećini 19. stoljeća. Uspoređujući dobivene rezultate analize južnobaranjskoga reformiranog stanovništva s podacima spomenutih zajednica, vidljivo je da se isti nesretni slučajevi pojavljuju u svim zajednicama bez obzira na vjeroispovijest. Prema podacima iz matičnih knjiga umrlih južnobaranjskoga katoličkog stanovništva u drugoj polovini 18. stolje-

⁶⁰ HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Bellye, ref. RVM (1827. – 1867.); HR-DAOS-ZMK-500.60.3.557; HR-DAOS-ZMK-500.140.3.1289.

⁶¹ HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.).

⁶² HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁶³ *Mihály Király*a (38) iz Karanca ugrizao je bijesan vuk (1811.), a *Daniela Danija* (38) iz Kneževih Vinograda (1827.) i *Örsébet Szűcs* (23) iz Suze (1836.) bijesan pas, izgrizavši joj obje ruke. Unatoč promptnom liječenju „modernim tehnikama”, preminula je nakon 56 dana. Za *Istvánnéu Tar* (55) i *Jánosa Jakaba* (1,5) iz Kopačeva navodi se da su umrli od bjesnoće, ali ne kaže se koja ih je životinja ugrizla. HR-DAOS-ZMK-500.58.3.533; HR-DAOS-ZMK-500.60.3.557; HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.); HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.).

⁶⁴ HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Laskó, ref. RVM (1827. – 1867.); HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁶⁵ HR-DAOS-ZMK-500.66.3.579.

ća, kao i u reformiranih, najviše je bilo utapanja, padova osoba i prignječenja.⁶⁶ Utapanje i „nestajanje u vodi” prednjačilo je i među mađarskim istočnoslavonskim stanovništvom Hrastina, Koroda, Laslova i Retfale u drugoj polovini 18. i prvoj trećini 19. stoljeća.⁶⁷ Utapanje je bilo najčešći uzrok nesretne smrti i među stanovništvom brodsckoga područja na kraju 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća.⁶⁸ Dakako, najviše se stradavalo u velikim rijekama: na brodskom području u Savi, u južnoj Baranji u Dunavu, a u istočnoj Slavoniji u Dravi.⁶⁹

U svim su zajednicama zabilježene nesretne smrti uzrokovane zapregom/kočijom, ali i nesreće u mlinu sa smrtnim ishodom te smrti izazvane padom drveća, najvjerojatnije tijekom šumskog rada. Na brodskom su području u mlinu stradale četiri osobe, u istočnoj Slavoniji tri, a za južnobaranjsko katoličko stanovništvo taj je podatak nepoznat.⁷⁰ U odnosu na ostale zajednice, najviše je nesretnih smrtnih slučajeva uzrokovanih požarom i opekotinama zabilježeno među južnobaranjskim reformiranim stanovništvom. Tijekom zimskih mjeseci po broju smrti izazvanih smrzanjem prednjačili su južnobaranjski katolici s pet upisa, dok je po jedna osoba preminula među južnobaranjskim kalvinima i jedna na brodskom području, a nije zabilježen nijedan takav slučaj među stanovnicima Hrastina, Retfale, Laslova i Koroda.⁷¹

Zahvaljujući zapisima o datumu smrti i pokopa moguće je utvrditi i trend sezonalnosti navedenih nesretnih smrtnih slučajeva i učestalost njihova pojavljivanja povezati s ljudskom aktivnošću. Analiza je pokazala da dio nesreća (pad osobe, pad materijala/predmeta na osobu, gušenje, ozljeda, nesretna ili slučajna smrt) nije vezan uz godišnja doba, nego se javlja kontinuirano tijekom godine, a dio ih ima sezonski karakter te se pojavljuju češće u određeno doba godine. Promatrajući broj nesreća prema godišnjem dobu, vidljivo je da se njihov broj postupno povećava od proljeća, a obilježavaju ih ljetni maksimum i zimski minimum (grafikon 2). Taj se trend može objasniti aktivnošću ljudi u tradicionalnim ruralnim društvima, vezanima za zemlju, odnosno zemljoradničke poslove. Shodno tomu, od kasnoga proljeća do kasne jeseni više su vremena provodili izvan kuće, a za-

---

⁶⁶ Cjelovita usporedba nije moguća zbog vremenskoga okvira obrade matičnih knjiga i manje sustavnoga vođenja podataka o uzrocima smrti u katoličkim matičnim knjigama. Dubravka Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću* (Beli Manastir: Ogranak MH u Belom Manastiru; Centar za kulturu Grada Belog Manastira, 2013), 96.

⁶⁷ Njari, *Mađari istočne Slavonije*, 221-222.

⁶⁸ Davorin Hrkać, „Brod u demografskim izvorima od 1780. do 1850. godine” (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2012), 107.

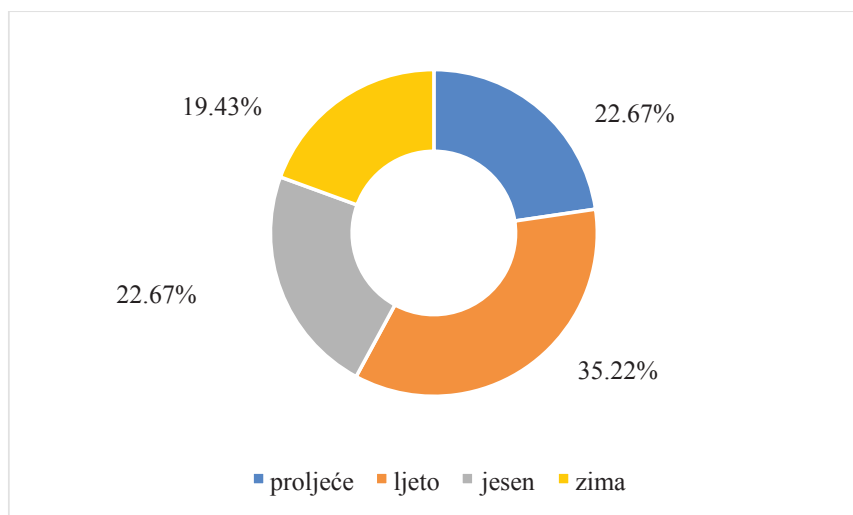
⁶⁹ Hrkać, „Brod u demografskim izvorima”, 107; Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 98; Njari, *Mađari istočne Slavonije*, 221-222.

⁷⁰ Hrkać, „Brod u demografskim izvorima”, 107; Njari, *Mađari istočne Slavonije*, 223. Za južnobaranjske katolike navodi se samo da su se događale nesreće prignječenjem mlinom. Vidi: Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 97.

⁷¹ Hrkać, „Brod u demografskim izvorima”, 107; Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 97.

jedno s njima i djeca, sklona nesrećama. Prema upisima, to je bilo razdoblje kad su ljudi najviše putovali, jer se tada dogodila većina nesreća uzrokovanih prignječenjem kočije i smrti zbog konja.

Grafikon 2. Udio nesretnih smrtnih slučajeva u južnoj Baranji po godišnjim dobima (1750. – 1850.)

Prema podacima u matičnim knjigama umrlih, najviše nesretnih smrtnih slučajeva bilo je ljeti (tablica 3). Lipanj je mjesec s najviše stradavanja, a nešto manje ih je u srpnju i kolovozu. Najbrojnija su bila utapanja, s lipanjsko-srpanjskim maksimumom. Ljetne su mjesece obilježile i smrti uzrokovane prirodnim nepogodama i nevremenom. Poplave u Kopačevu u kolovozu 1821. i lipnju 1835. odnijele su dva života, a od udara groma stradali su *Istvan Lórintz* (18) iz Kopačeva (1808.) i *János Dani* (52) iz Luga (1847.).⁷² U jesen je najviše nesreća bilo u studenom, a zatim u rujnu i listopadu. U ranu jesen dominirala su utapanja i prignječenja, pred zimu je zabilježen veći broj nesreća tijekom šumskoga rada, odnosno sječe stabala zbog pripremanja ogrjeva za zimu, a pojavljuju se i smrtni slučajevi uzrokovani požarom.

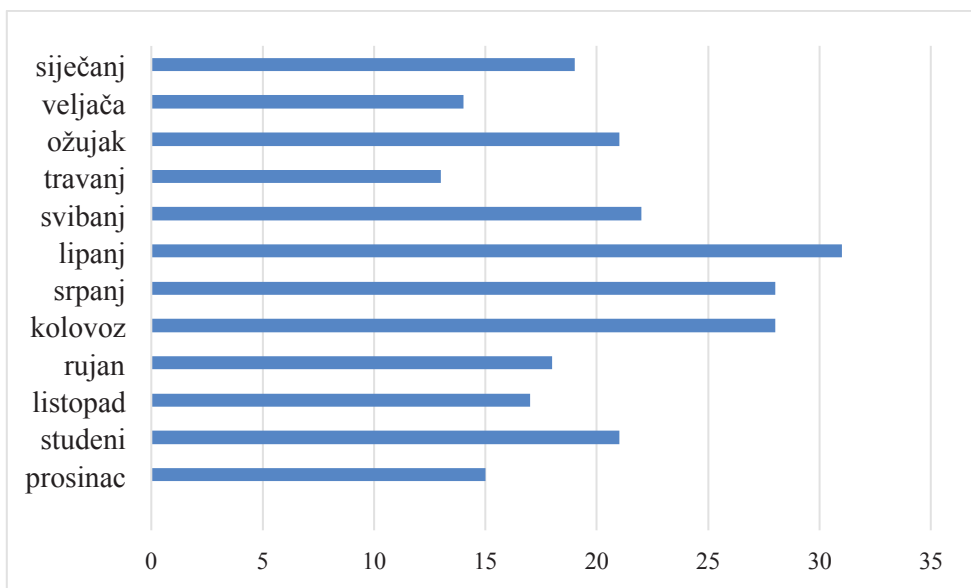
Najmanje je nesretnih smrtnih slučajeva bilo zimi jer su ljudi zbog niskih temperatura više boravili u zatvorenom. Međutim, zbog potrebe grijanja povećavala se opasnost od požara i ozljeda zadobivenih zbog opekotina. Prema upisima, između druge polovine studenoga i prve polovine ožujka bio je povećan broj stradavanja od požara (57,89% od svih upisanih slučajeva). Zabilježene su i pogibije zbog

⁷² HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.); HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Laskó, ref. RVM (1827. – 1867.).

propadanja kroz led.⁷³ Postoji i zapis o smrzavanju *Mátéja Gödölleija* (33) iz Suze, koji je pronađen „smrznut, gol, licem okrenut prema zemlji u kući bez grijanja u vrlo hladnom vremenu”, jer je dan prije „zbog pijanstva suprugu i djecu sjekirom istjerao iz kuće”.⁷⁴

Grafikon 3. Broj nesretnih smrtnih slučajeva u južnoj Baranji po mjesecima (1750. – 1850.)

Postojeće analize, osim za južnobaranjske katolike, nisu pogodne za uspoređivanje sezonalnosti nesretnih smrtnih slučajeva po vjerskim zajednicama. Katolici u Baranji imali su ista obilježja kao južnobaranjski kalvini: karakterizirao ih je ljetni maksimum i zimski minimum, ali i vrste nesreća po godišnjim dobima. Ljeti su među njima bila česta utapanja i padovi osoba, a zimi smrzavanje i utapanje zbog propadanja u ledenu vodu.⁷⁵ Unatoč izostanku podataka o sezonalnosti za dvije vjerske zajednice u Slavoniji, kako se njihova naselja nalaze u istome podneblju, tj. karakterizira ih ista klima kao i južnu Baranju, ali i ista gospodarska djelatnost članova njihovih zajednica, može se pretpostaviti da su imale slična obilježja poput kalvina u južnoj Baranji.

⁷³ Tako su stradali sluga *Istvána Dankosa, Sándor Dera* (21) iz Luga (1827.) i njegov sumještani *József Dera* (13) na Malom Dunavu (1838.). Nakon propadanja kroz led utopio se i *István Gatai* (27) iz Suze (1834.) te *József Máté mlađi* (20), njegov suseljanin (1846.). HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Laskó, ref. RVM (1827. – 1867.); HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁷⁴ HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁷⁵ Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 97-98.

Promatrajući dobno-spolnu strukturu preminulih, očito je da su nesrećama bili podložni muškarci i žene od najranije životne dobi (grafikon 4), iako u ukupnom broju svih slučajeva prednjače muškarci čineći 72,06% svih upisa. Dojenčad do prve godine života obaju spolova jednako je bila izložena nesrećama, a većinu su uzrokovale majke prignječenjem. Zabilježena je i jedna slučajna dojenačka smrt, gušenje, požar i utapanje. Osim spomenutih vjerojatnih slučajeva čedomorstva, šestomjesečni *Ferentz Kováts* iz Karanca utopio se kad se s njim prevrnulo korito (1781.), a petomjesečni *István Árki* iz Luga ugušio se nakon što se okrenuo u kolijevci (1830.).⁷⁶ Zanimljiv je slučaj 14 tjedana stare *Ilone Palkó*, kćeri *Adama* i *Judke Balog* (1806.), i tromjesečnoga *Jánosa Szekellyhidija*, sina *Samua* i *Rakhel Szekeres* iz Kotline (1810.), jer su oboje umrli „zbog bacanja uroka”.⁷⁷ *János Szabó* (9) iz Karanca poginuo je pri rasprsnuću topa (1832.).⁷⁸

U promatranome razdoblju bio je gotovo izjednačen broj stradavanja dječaka i djevojčica između prve i devete godine života. Većina ih je stradala padom ili utapanjem u bunaru, jer već opisi južnobaranjskih sela iz 1785. izvještavaju da stanovnici imaju „bunare iskopane u zemlji”,⁷⁹ pa je uslijed nepažnje ili igre lako moglo doći do nesreće. Tijekom igre u susjedovu dvorištu stradao je *Imre Kettős* (23 mjeseca) iz Kopačeva, koji se ugušio stavivši glavu u uže koje je visjelo na rudi kočije (1843.).⁸⁰ Dio djece stradao je u požaru, što se često naznačilo kratkom bilješkom „izgorio/izgorjela”.⁸¹

⁷⁶ HR-DAOS-ZMK-500.58.3.532; HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Laskó, ref. RVM (1827. – 1867).

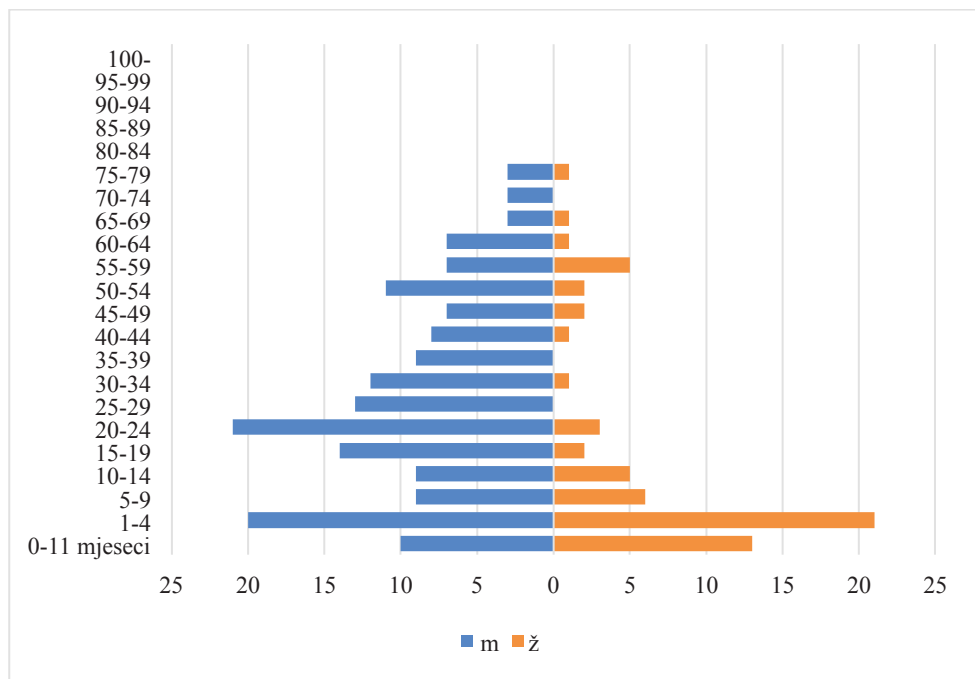
⁷⁷ HR-DAOS-ZMK-500.66.3.579.

⁷⁸ HR-DAOS-ZMK-500.58.3.533.

⁷⁹ Npr. vidi: Sršan, *Baranja*, 151, 155, 161 itd.

⁸⁰ HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.). *Julis Pasza* (3,5) iz Suze umrla je zbog posljedica pada s kreveta (1849.), a *Imre Kis Pete* (1,5) iz Vardarca zbog majčina nemara (1792.). HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.); HR-DAOS-ZMK-500.140.3.1289.

⁸¹ *Árón Katsi* (2) iz Kneževih Vinograda preminuo je od opeklina zadobivenih po čitavom tijelu kad ga je baka slučajno polila vrelom mašču (1825.). *Sándor Kóczé* (1,5) iz Luga stradao je od opeklina zadobivenih polijevanjem vrućom vodom (1837.), ista je sudbina zadesila i *Judit Karoli* (1) iz Suze, koja je dugo patila (1836.), a *Juliánna Hajnal* (5) iz Luga polila se loncem vruće hrane (1840.). HR-DAOS-ZMK-500.60.3.557; HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.); HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Laskó, ref. RVM (1827. – 1867).

Grafikon 4. Dobno-spolna piramida preminulih u južnoj Baranji zbog nesretnih slučajeva (1750. – 1850.)⁸²

Iz grafikona je vidljivo da je najveći broj zabilježenih nesretnih smrti u populaciji djece i adolescenata, pa je tako čak 44,12% svih stradalih bilo mlađe od 20 godina. Uzroci su gotovo isključivo utapanje (41), požar (14), pad osobe (13) i prignječenje (13).⁸³ Što se tiče utapanja kao najčešćega uzroka nesretne smrti, osim djece obaju spolova najčešće su se utapali muškarci u dobi od 20 i 60 godina, dok je utapanje žena te dobi bilo tek iznimno, jednako kao i osoba starijih od 50 godina. Takva dobna struktura utopljenika može se s jedne strane povezati s nedovoljnim plivačkim vještinama, iskustvom i/ili snagom djece i adolescenata te, možda, kupanjem kao zabavom za koju je u tradicionalnim ruralnim društvima vjerojatno da su joj se prepuštala uglavnom djeca, a rjeđe odrasle osobe, posebice žene. Nadalje, odrasli muškarci u radnoj dobi bili su zbog poslova koje su obavljali izloženiji od žena opasnosti od utapanja, što su potvrdili i opisi navedenih pojedinačnih slučajeva, a nije isključeno i da je dio utopljenika, unatoč vrhunskim plivačkim sposobnostima, stradao zbog jake struje i virova karakterističnih za Dunav.

⁸² Za 17 osoba ne navodi se podatak o dobi (12 muškaraca i pet žena).

⁸³ Četiri gušenja, jedan nemar, jedna smrt zbog životinje, jedna oparotina, tri opekotine, dvije ozljede, tri pada predmeta/materijala na osobu, jedno gaženje, jedno puknuće, četiri slučajne smrti, jedan udar groma, jedan ugriz, dva uroka, jedno vatreno oružje.

Povećanjem životne dobi, zbog rodnih uloga u tradicionalnim društvima, od 15. godine života nesrećama su bili izloženi muškarci, što dokazuju i rezultati analize matičnih knjiga umrlih reformiranih zajednica. U promatranome razdoblju, u fertilnoj skupini (15-49 godina) stradalo je devet puta više muškaraca (84) nego žena (9). Takvi trendovi rezultat su spolne uloge pojedinca u tradicionalnim zajednicama: žene su bile kućanice i majke, zadužene za odgoj djece, pa su bile više vezane za kuću, a muškarci su zbog prehranjivanja obitelji i osiguravanja egzistencije obavljali fizičke poslove i više putovali, pa su bili izloženi različitim rizicima, što dokazuje 18 različitih vrsta nesretnih smrtnih slučajeva u njih. Prednjače utapanje, pad osobe, prignječenje i pad materijala na osobu.

Obavljajući vojnu službu i rukujući oružjem, dio muškaraca stradao je zbog ozljede vatrenim oružjem. *János Hajmási* (23) iz Bilja „slučajno se upucao”, a protrijelna rana bila je smrtonosna (1848.).⁸⁴ Vojnika *Mósesa Kónyu* (22) iz Kotline „upucao je neprijatelj u lijevu nogu”, pa je najvjerojatnije umro od posljedica ranjavanja (1849.).⁸⁵ Prema bilješci pastora, za slabo i narušeno zdravlje *Andrása Gyurke* (53) iz Suze bila je kriva ubodna rana od noža bez futrole u njegovoj torbi kad je prije 25 godina putovao u Bezdán. Zbog pada i poskliznuća ubo se u lijevu stražnju stranu (1826.).⁸⁶ *János Tar* (44) iz Kotline i *János Mórítz* (33) iz Karanca umrli su zbog probadanja. Prvoga je probola ruda kovine (1839.), a drugom su „vile ušle u prsa” (1839.).⁸⁷ *István Bakó* (57) iz Suze umro je zbog trovanja, a pastor je zbog brzoga djelovanja otrova posumnjao da je možda namjerno otrovan (1843.).⁸⁸

Kod žena u fertilnoj dobi zabilježeno je šest različitih vrsta nesretnih smrtnih slučajeva. Slično kao i u muškaraca, prednjači utapanje, prignječenje i pad osobe. Neimenovana supruga *Miklósa Kisa* iz Luga umrla je kod travara u Kotlini (1763.), bez navođenja okolnosti smrti.⁸⁹ *Jánosné Fülep* (51) iz Karanca preminula je nakon pada u podrumu (1783.), a *Susánna Szabó* (69) iz Suze slomivši vrat u padu s tavana (1846.).⁹⁰ *Éva Balás* (50), supruga *Miklósa Farkasa* iz Vardarca, jedina je žena koju je zgnječio vodeni mlin (1825.).⁹¹

Uspoređujući dobivene podatke s onima dostupnim o južnobaranjskom katoličkom, istočnoslavonskom kalvinskom i katoličkom stanovništvu broskog područja, rezultati dobne i spolne analize pokazuju da su u svim zajednicama

⁸⁴ HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Bellye, ref. RVM (1827. – 1867.).

⁸⁵ HR-DAOS-ZMK-500.66.3.579.

⁸⁶ HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁸⁷ HR-DAOS-ZMK-500.66.3.579; HR-DAOS-ZMK-500.58.3.533.

⁸⁸ HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁸⁹ HR-DAOS-ZMK-500.74.3.640.

⁹⁰ HR-Suza-ŽU-RVM (1746. – 1850.).

⁹¹ HR-DAOS-ZMK-500.140.3.1289.

nesrećama bili najpodložniji muškarci, najviše u fertilnoj dobi, što je posljedica spolne uloge žena i muškaraca u tradicionalnim zajednicama.⁹²

Nasilna smrt u južnobaranjskim matičnim knjigama reformiranoga stanovništva

Osim nesretnih smrtnih slučajeva, u matičnim knjigama zabilježene su i nasilne smrti, a s obzirom na počinitelje može ih se okarakterizirati kao samoubojstva i ubojstva. Između 1750. i 1850. zabilježena je 21 nasilna smrt: dva samoubojstva i 19 ubojstava. Njihov udio u ukupnom broju svih smrtnih slučajeva je zanemariv, iznosi samo 0,16%, pa je nasilje sa smrtnim ishodom u promatranim zajednicama bilo rijetko.

Pastori su nastojali detaljno zabilježiti okolnosti usmrćivanja osobe, često navodeći i identitet počinitelja. Počinitelji su bili isključivo muškarci, a većinom i njihove žrtve, jer je njihov udio iznosio 85,71%. Nasilje nad ženama sa smrtnim ishodom zabilježeno je triput. Prosječna dob žrtava bila je 21 godina. U upisima je navedeno šest vrsta nasilne smrti: čedomorstvo, hitac, mučenje, samoubojstvo, smrt zbog pretučenosti i ubojstvo. Najviše ih je bilo u Karancu i Kopačevu, što je vidljivo u tablici 4.

Tablica 4. Vrste nasilne smrti u južnoj Baranji po naseljima (1750. – 1850.)

Vrsta nasilne smrti	Bilje	Karanac	Kneževi Vinogradi	Kopačevo	Kotlina	Lug	Zmajevac	Ukupno	%
čedomorstvo				1				1	4,76
hitac		5	1	2			2	10	47,62
mučenje				1				1	4,76
samoubojstvo				1		1		2	9,52
smrt zbog pretučenosti	1	3			2			6	28,57
ubojstvo						1		1	4,76
Ukupno	1	8	1	5	2	2	2	21	100,00
%	4,76	38,10	4,76	23,81	9,52	9,52	9,52	100,00	

⁹² Vidi primjere za Brod (Hrkač, „Brod u demografskim izvorima”, 108), Hrastin, Retfalu, Laslovo i Korod (Njari, *Mađari istočne Slavonije*, 222-223) te za južnobaranjsko katoličko stanovništvo (Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 97-98).

U promatranom razdoblju gotovo polovicu svih slučajeva nasilne smrti uzrokovao je hitac iz vatrenoga oružja, tj. osoba je bila upucana, a žrtve su bile isključivo muškarci. Za pet se osoba navodi poopćena bilješka da su upucane. *Illésa Nagya* nepoznate životne dobi iz Karanca (1811.) i 34-godišnjega *Andrása Királyja* (1824.) „upucao je jager u šumi u Halleu”. *Josef Sándor* (24) iz Karanca stradao je u pokušaju hvatanja sumještana *Josefa Borhija Veresa*, koji mu je ukrao žito i slaninu, međutim ovaj ga je ustrijelio u prenočištu kod Klise pokraj Osijeka (1817.).⁹³ *Jósef Dávid* (58) iz Kopačeva upucan je u glavu u ritu praveći nasip potreban za prijenos trske. Obdukciju je napravio kirurg *Borbély* te ustvrdio da mu je u „glavi pronađeno malo olova, a leđna moždina bila mu je puna zgrušane krvi” (1832.).⁹⁴

Petero ljudi umrlo je zbog premlaćivanja: tri muškarca i dvije žene. *Miklósa Arki-ja* (17) iz Kotline navodno je pretukao prijatelj (1791.), a *Jánosa Feketea Ódija* (50) iz Bilja Kopačani, uhvativši ga u krađi svinja (1830.).⁹⁵ Da je nasilja sa smrtnim ishodom bilo i među djecom dokazuje slučaj *Ferentza Mikole* (14) iz Karanca, kojega je „nasmrt izudaralo drugo dijete” (1834.).⁹⁶ Žrtve nasilja bile su i dvije žene. Za staricu *Annu Sántiku* (80) iz Karanca navodi se da su je pretukli, bez opisivanja okolnosti (1842.), a *Éva Fábján* iz Kotline, nepoznate životne dobi, bila je žrtva obiteljskoga nasilja: nasmrt ju je pretukao suprug *Josef Palkó* (1822.).⁹⁷

Žitelja Kopačeva *Sámuela Kántora* (45) toliko su mučili i pretukli da je zadobio teške tjelesne ozljede od kojih je i preminuo. Okolnosti njegove smrti detaljno su opisane u matičnoj knjizi. Navodi se da je „nekoliko Kopačana otišlo u Slavoniju (...). Otišli su k jednom pastiru u Dalj te od njega tražili mlijeko i sir, obećavši mu da će zauzvrat dobiti zob, ali su ga prevarili. Pastiri su tražili prevarante, ali svi su pobjegli. Pronašli su samo ovoga nevinog, koji nije pobjegao jer je vjerovao u svoju nevinost – pastiri su mislili da je i on jedan od prevaranata, mučili su ga, a glavu su mu toliko razbili da mu se vidio i mozak.” *Sámuel* je preživio napad i dovezen je kući živ, ali je idućega dana podlegao ozljedama.⁹⁸ *Jánosa Pellu* mlađega (22) iz Luga ubili su *Illés Laboda* i *János Tar*, a razlog ubojstva je nepoznat (1848.).⁹⁹ *András Kováts* (52) iz Zmajevca stradao je jer ga je otac udario kamenom, najvjerojatnije pogodivši ga u glavu (1850.).¹⁰⁰

U promatranome razdoblju dogodilo se i jedno čedomorstvo, zabilježeno u matičnoj knjizi rođenih u Kopačevu. Dana 12. travnja 1822. „*János Csaprai* je na-

⁹³ HR-DAOS-ZMK-500.58.3.533.

⁹⁴ HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.).

⁹⁵ HR-DAOS-ZMK-500.66.3.579; HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Bellye, ref. RVM (1827. – 1867.).

⁹⁶ HR-DAOS-ZMK-500.58.3.533.

⁹⁷ HR-DAOS-ZMK-500.58.3.533; HR-DAOS-ZMK-500.66.3.579.

⁹⁸ HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.).

⁹⁹ HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Laskó, ref. RVM (1827. – 1867.).

¹⁰⁰ HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Vörösmart, ref. RVM (1827. – 1867.).

večer u 21.30 u uskoj ulici kod *Istvána Kovácsa* pored vode pronašao taj dan rođenu, lijepu, ali mrtvu djevojčicu, donio ju je k pastoru da ju pregleda, a drugi dan je slučaj odmah prijavio sucima¹⁰¹

U matičnim knjigama umrlih zabilježeno je među kalvinskim stanovništvom južne Baranje jedno sigurno i jedno vjerojatno samoubojstvo, no nije isključeno da je više ljudi skončalo na taj način. Suprug *Éve Kis* iz Velikoga Sela *József Domonkos* (53) objesio se u Lugu (1849.).¹⁰² Za *Jánosa Demetara* (17) iz Kopačeva navodi se da se upucao, no kako pastor nije zabilježio da je riječ o nesreći pri rukovanju oružjem, nije isključeno da si je i on oduzeo život (1834.).¹⁰³ Na oba sprovoda zasigurno su bili i pastori jer je prvi sahranjen uz crkveni govor, a drugi uz propovijed.

Uspoređujući ove s podacima o pripadnicima drugih vjerskih zajednica, može se zaključiti da je nasilna smrt među njima bila zanemarivo niska. Među južnobaranjskim katoličkim stanovništvom zabilježeno je 10 ubojstava, na brodscome području 13, a među mađarskim istočnoslavonskim stanovništvom samo jedan sumnjiv slučaj.¹⁰⁴ U svim su zajednicama počinitelji bili isključivo muškarci. Zbog nasilja su većinom stradavali muškarci, a manje žene. Među južnobaranjskim katolicima zabilježeno je jedno stradavanje žene zbog sukoba u obitelji, dok se za Brod navode tri ubojstva žena.¹⁰⁵ Iznimno je malen broj zabilježenih slučajeva samoubojstva. U drugim vjerskim zajednicama bilježi se samo jedno među katoličkim Brođanima.¹⁰⁶

Zaključak

Nesretni smrtni slučajevi i nasilna smrt među južnobaranjskim reformiranim stanovništvom, kako se vidi iz upisa u matičnim knjigama umrlih, bili su rijetki, čineći zajedno samo 2,13% svih smrtnih slučajeva. Imajući u vidu da se praksa redovitoga bilježenja uzroka smrti u maticama umrlih među reformiranim stanovništvom pojavila krajem 18. stoljeća, sasvim je izvjesno da je bilo i drugih, nezabilježenih pojedinačnih slučajeva od sredine stoljeća. Južnobaranjski su pastori, za razliku od svojih kolega u istočnoslavonskim reformiranim crkvenim općinama i katoličkih svećenika, često iscrpno opisivali načine stradavanja pojedinaca, donoseći više detalja o nesrećama i nasilnoj smrti, čineći time matične knjige umrlih svojih zajednica iznimno vrijednim izvorom.

---

¹⁰¹ HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.).

¹⁰² HU-MNL-BaML-RAM-IV.439.b.-Laskó, ref. RVM (1827. – 1867.).

¹⁰³ HR-Kopačevo-ŽU-RVM (1759. – 1851.).

¹⁰⁴ Hrkać, „Brod u demografskim izvorima”, 107; Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 98; Njari, *Mađari istočne Slavonije*, 222.

¹⁰⁵ Hrkać, „Brod u demografskim izvorima”, 107; Božić Bogović, *Rođenje, brak i smrt*, 98.

¹⁰⁶ Hrkać, „Brod u demografskim izvorima”, 107.

Južnobaranjski kalvini umirali su u promatranome razdoblju zbog različitih vrsta nesreća, a ukupno ih je zabilježeno 247. Na temelju provedene analize utvrđeno je da su na nesreće sa smrtnim ishodom utjecala prirodna obilježja južne Baranje i aktivnosti ljudi tijekom godine, iz čega se zaključuje da je život pripadnika promatrane vjerske zajednice imao izrazito tradicionalni ruralni karakter: bavili su se poljoprivredom i rijetko napuštali mjesto stanovanja. Svakodnevica im je bila određena rodnom ulogom muškaraca i žena, što potvrđuje razlika u broju i učestalosti nesretnih smrtnih slučajeva. Žene su u odnosu na muškarce bile manje sklone nesrećama jer su zbog odgoja djece i vođenja kućanstva većinom bile vezane za kuću, a i većina nesreća zadesila ih je u njihovu domu. Muškarci su zbog uloge kućedomaćina, čija je zadaća bila prehranjivanje obitelji i osiguravanje egzistencije, obavljali različite fizičke poslove izvan svojih domova, a više su i putovali, čime su bili izloženiji nesrećama. Shodno tomu, dio muškaraca stradao je izvan mjesta prebivališta, najčešće tijekom putovanja. Provedena je analiza pokazala da su u fertilnoj dobi muškarci, u usporedbi sa ženama, devet puta više stradavali u nesrećama.

Na temelju upisa matičnih knjiga umrlih ustvrdilo se da je samo dio nesreća sa smrtnim ishodom imao sezonski karakter, a neke su se pojavljivale u kontinuitetu tijekom godine. Na njihovu je brojnost po godišnjem dobu utjecala ljudska aktivnost povezana s poljoprivrednim radovima i općenito duži boravak ljudi izvan domova. Stoga su ih obilježili ljetni maksimum i zimski minimum, ali i vrste nesreća po godišnjim dobima. Ljeti su bila česta utapanja i padovi osoba, a zimi smrzavanje i utapanje zbog propadanja u ledenu vodu.

Usporedba navedenih rezultata analize nesretnih smrtnih slučajeva s dostupnim rezultatima sličnih istraživanja među južnobaranjskim katoličkim, istočnoslavonskim kalvinskim i katoličkim stanovništvom brodsčkoga područja pokazala je da se jednaki nesretni slučajevi pojavljuju u svim zajednicama bez obzira na vjeroispovijest, što se može tumačiti sličnim prirodnim obilježjem geografskoga prostora i sličnom aktivnošću ljudi. Osim po vrsti nesretnih smrtnih slučajeva, uočavaju se jednaka obilježja u dobno-spolnoj strukturi preminulih, kao i sezonalnosti njihova pojavljivanja.

Na temelju podataka matičnih knjiga umrlih može se zaključiti da su nasilne smrti bile iznimno rijetke u ukupnom broju svih zabilježenih smrtnih slučajeva među južnobaranjskim reformiranim žiteljima, jer je njihov udio samo 0,16%. U usporedbi s drugim vjerskim zajednicama, prema broju zabilježenih ubojstava prednjačili su južnobaranjski kalvini s ukupno 19 ubojstava i dva samoubojstva. U svim su zajednicama počinitelji bili isključivo muškarci, a zbog nasilja su većinom stradavali muškarci, a manje žene. Bilo je iznimno malo samoubojstava. Zbog vrlo malo zabilježenih slučajeva nije isključeno da se o takvu obliku smrti nastojalo ostaviti što manje tragova u crkvenim maticama svih zajednica, no može se pretpostaviti da je svaki oblik nasilne smrti bio nepoželjan zbog utjecaja crkvenih normi, koje su obilježile tradicionalna društva.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Državni arhiv u Osijeku – Zbirka matičnih knjiga (HR-DAOS-ZMK):

- 500.58.3.532: Karanac, knjiga I (1756. – 1802.).
- 500.58.3.533: Karanac, knjiga II (1802. – 1852.).
- 500.60.3.556: Kneževi Vinogradi, knjiga I (1748. – 1821.).
- 500.60.3.557: Kneževi Vinogradi, knjiga II (1821. – 1876.).
- 500.66.3.579: Kotlina (1789. – 1881.).
- 500.74.3.640: Lug (1757. – 1817.).
- 500.140.3.1289: Vardarac (1762. – 1867.).

Hrvatska – Reformatska crkvena općina Kopačevo – Župni ured – Matična knjiga rođenih, vjenčanih, umrlih (HR-Kopačevo-ŽU-RVM) (1759. – 1851.).

Hrvatska – Reformatska crkvena općina Suza – Župni ured – Matična knjiga rođenih, vjenčanih, umrlih (HR-Suza-ŽU-RVM) (1746. – 1850.).

Mađarska – Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára – Református anyakönyvi másodpéldányok (HU-MNL-BaML-RAM):

- za Bilje: IV.439.b.-Bellye, ref. RVM (1827. – 1867.).
- za Kamenac: IV.439.b.-Kő, ref. RVM (1827. – 1867.).
- za Lug: IV.439.b.-Laskó, ref. RVM (1827. – 1867.).
- za Zmajevac: IV.439.b.-Vörösmart, ref. RVM (1827. – 1867.).

Objavljeni izvori i literatura

Andrić, Stanko. „A Protestant Letter and its Catholic Interpreters: Michael Starinus’s Pastoral Report from 1551 and its Echo in Croatian Historiography”. U: *The Reformation in the Croatian Historical Lands: Research Results, Challenges, Perspectives*, uredili Zrinka Blažević, Stanko Jambrek i Nataša Štefanec, 109-120. Zagreb: Biblijski institut; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Visoko evanđeosko teološko učilište u Osijeku, 2015.

Borsy, Judit, ur. *Reformáció a Dél-Dunántúlon*. Pécs; Kaposvár; Szekszárd: Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára; Somogy Megyei Levéltára; Tolna Megyei Levéltára, 2019.

Božić Bogović, Dubravka. *Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*. Beli Manastir: Ogranak MH u Belom Manastiru; Centar za kulturu Grada Belog Manastira, 2013.

Božić Bogović, Dubravka. „Demografski pokazatelji u matičnim knjigama umrlih za naselja uz Kopački rit u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća”. *Podravina 17* (2018), br. 33: 106-116.

Božić Bogović, Dubravka; **Lovaš**, Eldina. „Demografski pokazatelji u matičnim knjigama umrlih reformirane župe Vardarac u 18. stoljeću”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 32* (2014), br. 1: 171-198.

Božić Bogović, Dubravka; **Lovaš**, Eldina. *Stanovništvo reformirane vjeroispovijesti u južnoj Baranji 1750. – 1850.* Slavonski Brod; Osijek: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Mađarsko kulturno društvo „Népkör”, 2019.

Hrkać, Davorin. „Brod u demografskim izvorima od 1780. do 1850. godine”. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2012.

Jambrek, Stanko. „Stjepan Kiš Segedinac (1505-1572) – Baranjski reformator europskoga utjecaja”. *Kairos 6* (2012), br. 1: 103-123.

Jambrek, Stanko. *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu.* Zagreb: Srednja Europa; Biblijski institut, 2013.

Keresztes, Dániel; **Hamarkay**, Ede, ur. „A bizalom pecsétje alatt”. *Két püspöki vizitáció (1817 és 1885) és legújabb kori levéltári dokumentumok*, svezak I. Budimpešta: Exodus, 2004.

Keveházi, László. „A kereszt igéjét hirdetni kezdtem”. *Sztárai Mihály élete és szolgálata.* Budapest: Luther Kiadó, 2005.

Lábadi, Károly. *Egyházak Alsó-Baranyában és Szlavóniában.* Eszék: HunCro Média Központ, 2012.

Lovaš, Eldina. „Reformirano stanovništvo Zmajevca u prvoj polovici 19. stoljeća (1827.-1850.)”. *Scrinia Slavonica 16* (2016), br. 1: 165-198.

Lovaš, Eldina, prir. *A laskói presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei 1804 és 1865 között = Zapisnici prezbiterskih vijeća Lug između 1804. i 1865. godine.* Budimpešta; Osijek: Exodus; Državni arhiv u Osijeku, 2018.

Lovaš, Eldina. „Hitélet a Délvidéken: A csúzai és a laskói gyülekezet a presbiteri gyűlések jegyzőkönyveiben”. *Délvidéki Szemle 9* (2022), br. 1-2: 41-52.

Marijanović, Stanislav. „Reformacijski pokret i protestantska književnost u Slavoniji i Baranji za turske vladavine”. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu 27* (1998), br. 45-46: 301-309.

Mažuran, Ive. „Popis Darde i nekih naselja u Baranji 1695. odnosno 1698. godine”. *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje 1* (1991), br. 1: 11-35.

Milić, Jasmin. *Kalvinizam u Hrvata s posebnim osvrtom na reformiranu župu Tordinci: 1862. – 1918.* Tordinci; Novi Sad: Protestantska reformirana crkvena općina, 2005.

Milić, Jasmin. *Kalvinski kanoni iz Kneževih Vinograda. Kalvinski dokument iz 1576. godine.* Osijek: Protestantska reformirana kršćanska crkva u Republici Hrvatskoj; Reformatska crkvena općina Kneževi Vinogradi, 2006.

Njari, Denis. *Mađari istočne Slavonije od 1702. do 1831. Stanovništvo Hrastina, Laslova, Koroda i Retfale prema popisima stanovništva i crkvenim maticama.* Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2018.

Sršan, Stjepan. *Baranja.* Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 1999.

Sršan, Stjepan, prir. *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine.* Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2002.

Sršan, Stjepan, prir. *Kanonske vizitacije, knjiga I: Baranja 1729. – 1810.* Osijek: Državni arhiv u Osijeku; Biskupija Đakovačka i Srijemska, 2003.

Sršan, Stjepan, prir. *Kanonske vizitacije, knjiga II: Baranja 1829. – 1845.* Osijek: Državni arhiv u Osijeku; Biskupija Đakovačka i Srijemska, 2004.

Tarsoly Kollega, István; Kovács, Eleonóra; Vitek, Gábor. *Genealógia 3.* Budapest: Tarsoly Kiadó, 2015.

Tímár, György. „Demografska povijest Baranje do 1910. godine”. U: *Zbornik radova Tri stoljeća „Belja”*, uredio Dušan Čalić, 40-64. Zagreb; Osijek: JAZU; Zavičajni muzej Baranja, 1986.

Eldina Lovaš*

Dubravka Božić Bogović**

Deaths by Accident and Violence in Registers of the Deceased among the Reformed Populace of Southern Baranya (1750-1850)

Summary

Based on data from the registers of the deceased in the Reformed parishes of Southern Baranya (Bilje, Karanac, Kamenac, Kotlina, Kneževi Vinogradi, Kopačevo, Lug, Vardarac, Suza, and Zmajevac), this paper analyses cases of deaths by accident and violence between 1750 and 1850. By applying quantitative and qualitative statistical methods to process the acquired data, the authors determine the causes and frequency of accidental deaths, their seasonal patterns, and the age and sex of the deceased. Based on the entries of violent deaths in these registers, conclusions are drawn on the frequency of murder cases in the Reformed communities and the methods by which these murders were committed.

Keywords: Accidental deaths, violent deaths, registers of the deceased, Southern Baranya, 18th century, 19th century

---

* Eldina Lovaš, Croatian Institute of History, Department of the History of Slavonia, Syrmia and Baranya, A. Starčevića 8, 35 000 Slavonski Brod, Croatia, E-mail: eldina.lovas@gmail.com

** Dubravka Božić Bogović, Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences University of Rijeka, Sveučilišna avenija 4, 51 000 Rijeka, Croatia, E-mail: d.bozic@uniri.hr